

DOSYA/DERLEME**"GÖÇMEN KİM?" SORUSUNDAN HAREKETLE,
GÖÇEN EMEĞİN ZİHİNSEL SAĞLIKLA İLİŞKİSİ****Özet***Nesligül Nihal OLGUN**

Göç etme nedenleri literatürde bireysel, ekonomik, ailesel, politik, güvenlik, vb. olarak ayrıştırılsa da ve göçün yönü ve "karar mekanizması" üzerinden adlandırılmalara gidilse de göç olgusu salt bireysel faktörler ve/veya demografik özellikler üzerinden açıklanamayacak, mevcut üretim ilişkileri içinde ele alınması gereken bir olgudur. Göçmenler kapitalist üretim ilişkileri içinde bir sınıfa aittir ve bugünün sınıflı toplumlarında bu sınıf, üretim araçlarından yoksun olan sınıftır. Daha ziyade tutsakların, siyasi mahkumların, toplama kamplarından sağ olarak kurtulanların yaşadıkları çerçevesinde gelişen süregen travma kavramında fail ile tutsak arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Tutsaklık koşullarında failin kurbanını köleleştirmek için uyguladığı teknikler dünyanın hemen her yerinde benzerdir. Aynı durum kapitalist ve emekçi için de geçerlidir. Yani kapitalizmin hüküm sürdüğü her yerde kapitalistin emekçiyi köleleştirmesini olanaklı kılan teknikler aynıdır. Süregen travmaya maruz kalan kişilerde, travmaya bağlı gelişen kişilik değişiklikleri, depresyon, kendilik algısının değersizleşmesi, inanç kaybı, umutsuzluk, çaresizlik, öfke, kendine zarar verici davranışlar, intihar düşünceleri ve girişimleri gözlenmektedir.

Anahtar sözcükler: Göçmen, Kapitalizm, Süregen travma

From The Question Of "Who is Immigrant?", Relation of Immigrant Labour With Mental Health**Abstract**

Although the causes of immigration classified as individual, economic, familial, politic, safety etc. and named through the direction of immigration and "decision mechanism", the case of immigration can not be defined only by individual factors or demographic characteristics, it should be examined in existing production relations. Immigrants are belong to a class in capitalistic relations of production and this class in the current class society is devoid of means of production. There is remarkable association between offender and captive in chronic trauma notion that developed in the frame of the experiences of captives, politic prisoners and survivors of detention camps. In captivity conditions, the techniques that used by offenders to enslave the victims are similar everywhere in the world. Furthermore it is same for the capitalist and the labourer. In other words, the techniques that enable the capitalist to enslave the labourer are similar in all places where the capitalism is the dominant mode of production. Changes in personality dependent on trauma, depression, depretiation of self perception, belief loss, hopelessness, inevitability, anger, self-destructive behaviours, suicidal ideas and attempts can be seen in people who have exposed to chronic trauma.

Key words: Immigrant, Capitalism, Chronic trauma

*Uzm. Psk., Kocaeli Üniversitesi Çocuk Koruma, Uygulama ve Araştırma Merkezi

Göç olgusu canlı yaşamında varlıklara ve türlere göre farklı anılabilmektedir. Bazı hayvan türleri yiyecek bulma, üreme, iklim değişiklikleri vb. nedenlerle bir yerden başka bir yere hareket edebilmektedirler. İnsanlar adına ise göç olgusu genel olarak siyasi, ekonomik, toplumsal ya da diğer sebeplerle yer değiştirme hareketi olarak tanımlanmaktadır. Canlı varlıklar arasında farklılıklar olsa da yazın konusu olan göçe ilişkin olarak ortak olan "yaşamlarını içinde sürdürdükleri sistemin ihtiyaçlarının ve sistemdeki değişikliklerin onları eyleme yani göçe zorlamasıdır".

Göçün tanımlanmasına yönelik olarak literatürde bazı ayrımlara gidilmektedir. Göçün ülke sınırları içinde ya da sınır dışına doğru gerçekleşmesine bağlı olarak, "iç göç-dış göç"; gönüllü ya da zorunlu olarak göç edilmesine bağlı olarak, gönüllü göç-zorunlu göç; ülke içinde ya da ülke dışına göçe zorlanma sözkonusu ise zorunlu iç göç-zorunlu dış göç ve geçicilik göç, beyin göçü gibi nitelendirmeler yapılmaktadır. Bu nitelendirmeler ışığında göç edenlerin adlandırılmaları da mülteci, sığınmacı, göçmen gibi değişebilmektedir. Hal böyleyken yani göçün tanımlanmasına ve sınıflanmasına ilişkin bunca ses varken, seslerin arasından sıyrılıp göçün vuku bulunduğu koşullara dem vurmamak, göç edenin kendisini çevreleyen toplumsal yapının içinde kim olduğuna değinmek gerekmektedir. Zira iki mefhumun - göç ve ruh sağlığı gibi - birbirleriyle olan ilişkisinden söz edebilmek için öncelikle sözü edilen kavramlardan ne anlaşıldığı yönünde bir açıklık olması icap etmektedir.

Buna göre en net ifadeyle, "göçmen"in adı kapitalist üretim ilişkilerinin içinde saklıdır. Göç etme nedenleri literatürde bireysel, ekonomik, ailesel, politik, güvenlik, vb. olarak ayrıştırılsa da ve göçün yönü ve "karar mekanizması" üzerinden adlandırılmalarına gidilse de göç olgusu salt bireysel faktörler ve/veya demografik özellikler üzerinden açıklanamayacak, mevcut üretim ilişkileri içinde ele alınması gereken bir olgudur. Göçmenler kapitalist üretim ilişkileri içinde bir sınıfa aittir ve bugünün sınıflı toplumlarında bu sınıf, üretim araçlarından yoksun olan sınıftır (Yılmaz, 2008; Özkan ve

Hamzaoğlu, 2008; Hassoy ve Gürsoy, 2008). Bedensel ve zihinsel olarak bir bütün olan sağlığın da belirleyicisi mevcut üretim ilişkileridir (Hamzaoğlu, 2004) ve bir bireyin zihinsel ve fiziksel bütünlüğü yalnızca beslenme, barınma, ulaşım, eğitim, sağlıklı ve güvenli bir çevre içinde yaşama gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesiyle değil, kolektif, yaratıcı, anlamlı, çok yönlü bir emeğe sahip bir insan olmasıyla mümkün olmaktadır (Belek ve Nalçacı, 1992; Hamzaoğlu, 2004; Olgun, 2009).

Hakim Literatürde Göç Olgusuna ve Bu Olgunun Zihinsel Sağlıkla İlişisine Yaklaşım Nasıldır?

Bununla birlikte, göç ve zihinsel sağlık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ekseriya, ülkeleri içinde yerlerinden edilmiş ya da ülke sınırları dışına göç etmeye zorlanmış kişiler yani mülteci ve sığınmacılar üzerinde yürütülmüştür. Sığınma arayan veya iltica eden kişiler etnik kimlikleri, ideolojileri, politik kimlikleri, dini inançları vb. nedenlerle ülkelerinden çıkarılmaya zorlanan ya da çıkmak zorunda kalan kişiler olarak tanımlanmaktadır (Aker, 2006). Mülteciler ise sığınma arayan kişilerin, ulusların kendi iç hukukları gereğince ve/veya uluslararası düzeydeki yasal düzenlemelerin çizdiği çerçevede "güvenli sığınma hakkına (!)" sahip olan kişiler olarak tanımlanmaktadır (<http://www.unhcr.org.tr/MEP/index.aspx?pageKey=MulteciKimdir#02>). Emperyalizmin kuşatmasındaki mevcut düzen içinde peyda olan ve gün geçtikçe artan işgaller, savaşlar, kazalar, afetler vb. nedenlerle sürüklenen insanların "hayatta kalma" mücadelesine ilişkin kapitalist ülkeler tarafından izlenen politikalar, sistemin bir "iyi/kötü polis" oyunundan ibaret olduğunu düşündürmektedir.

Zorunlu göçmenlerle ilgili çalışmaların çoğunlukla Avustralya, ABD, İngiltere, Norveç, İtalya, Kanada gibi ülkelerde yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalara genellikle Güneydoğu Asya, Orta Doğu ve Orta Amerika'dan mülteciler katılmışlardır (Aker, 2006). Göçün bireyin ruh sağlığı üzerindeki etkisini inceleyen özellikle mülteci ve sığınmacı, yetişkin ve

çocuk gruplarla yapılan çalışmalar, bu kişilerde travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, somatizasyon, anksiyete, kişilerin sevdiklerinden ani ve beklenmedik bir şekilde ayrılmalarına ya da sevilen kişinin kaybına bağlı olarak gelişen yas tepkileri, intihar düşünceleri/girişimlerinin yaygın olarak gözlenen psikolojik sıkıntılar olduğunu belirtmektedir (Procter, 2004; Aragona, Catino, Pucci, Carrer, Colosimo, Lafuente, Mazzetti, Maisano ve Geraci, 2010; Mares ve Jureidini, 2004; Robertson, Halcon, Savik, Johnson, Spring, Butcher, Westermeyer ve Jaranson, 2006). Bireylerin göç öncesinde, göç sırasında ve göç sonrasında yaşadıkları deneyimler, bazı demografik özellikler psikolojik sıkıntı gelişiminde risk etkenleri olarak belirtilmiştir. Kadın cinsiyet, çocuk sahibi olma, işkenceye maruz kalma, politik fikirlerinden ötürü tutuklanma, savaş ya da çatışma ortamında bulunma gibi etkenler göç öncesine ait risk etkenleri olarak; mültecilik başvurularının işleme konulmasında uzayan ve geciken prosedürler, etnik kökene ilişkin ayrımcılık, göç edilen ülkede konuşulan dili bilme düzeyi, işsizlik, yakınların olmaması gibi etkenler de göç sonrasına ait risk etmenleri olarak psikiyatrik bozukluklarla ilişkili bulunmuştur. Ek olarak bireylerin maruz kaldıkları travmaların algı ve hafıza üzerindeki engelleyici etkisi, yer, zaman, kişi bilgilerini ve olayların ayrıntılarını hatırlayamamalarına yol açabilmekte, bu da sığınma taleplerini değerlendiren resmi yetkililerin, kişilerin başvurularını reddedebilmelerine neden olabilmektedir (Robertson ve ark., 2006; Lien, Thapa, Rove, Kumar ve Hauff, 2010; Spinhoven, Bean ve Eurelings-Bontekoe, 2006; IOM, 2008). Tüm bu çalışmalardan derlenen bilgiler bireysel faktörleri ve demografik özellikleri, ruhsal sağlığın belirleyicisi gibi göstermektedir.

Türkiye Örneğinden Göçmenin Yeri, Emek Gücünün Hareketi ve Zihinsel Sağlık

Türkiye'de mübadele yıllarını dışlarsak ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin etkisiyle 1950'lerden 1980'lere değin artarak devam eden emek göçü, 1980'den sonra hız kazanmıştır (Etiler, 2004).

Emeğin ve sermayenin ulusal düzeydeki işbölümünün yanı sıra uluslararası işbölümü 1960'larda Türkiye'den de özellikle niteliksiz emek talep eden ülkelere doğru emek göçünü getirmiştir. 1970'li yıllarda küresel ölçekli ekonomik kriz ülkelerin göç politikaları üzerinde etkili olmuş ve emek göçü durdurulmaya çalışılmıştır (Yılmaz, 2008; Abadan-Unat, 2002).

1980 asker darbesiyle birlikte uygulanan neoliberal politikalar, 24 Ocak kararlarının hayata geçirilmesi, ekonomik dönüşümle birlikte tarımsal üretimdeki düşüş ve tarımın katma değer payının toplam katma değer içinde gerilemesiyle yaşanan kırsal yoksullaşma (Özbudun ve Başokçu, 2004), istihdam sorunları, yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Olağanüstü Hal uygulaması döneminde boşaltılan köyler, insanların zorla yerlerinden edilmesi, kitleler halinde göç etmeye zorlanmaları, 1980 sonrasında kırsaldan, köylerden, il merkezlerine, büyükşehirlere, özellikle Batı'ya olan yoğun göç hareketini beraberinde getirmiştir (Olgun, 2009).

Özellikle 1990'lı yıllarda Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da güvenlik güçleri tarafından köyleri, mezraları yakılarak yerlerinden edilenlerin ruhsal sağlıkları ve zorunlu göçün etkileri üzerine yapılmış çalışmalar bulunmakta ve bu çalışmalar - bazıları göç olgusunu bu bağlamda değerlendirmemiş olsa da - göçün etkilerinin sınıf temelli analizi için önemli bilgiler sunmaktadırlar.

Köylerden kentlere göç edenler, işsizlikle karşı karşıya gelmiş, kayıt dışı sektörlerde istihdam edilmiş, kentlerin gecekondu mahallelerinde sağlıksız, kötü barınma ve çevre koşullarında yaşamaya başlamış, sağlık hizmetlerine, eğitim olanaklarına erişmekte güçlük çekmiş ya da erişememiştir, çoğunluğunun sağlık güvencesi yoktur. Ek olarak kalabalık yaşam, yetersiz beslenme, kadınların ve çocukların çalışmak zorunda kalması, ait olunan kültürden bambaşka bir kültüre geçişte yaşanan uyum ve dil sorunlarına bağlı olarak pek çok ruhsal sorun yaşanmaktadır (İpekyüz, 1996; Ertem, Ceylan ve Özcan, 1996; Aker, 2006; Aker 2006; Aker, 2006; Aker, 2006; Etiler, 2005; Etiler, 2004;

Kalkınma Merkezi, 2006; Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006; Olgun, 2009).

1990'lardan 2000'lere uzanan, göç alan ve göç veren bölge ve merkezlerde zorunlu göçün etkilerinin incelendiği çalışmalarda aradan geçen on yıllara rağmen göç eden insanların yaşam şartları ve hayatta kalma mücadelelerinin benzer hatta daha olumsuz bir seyir içinde olduğunu söyleyebiliriz. Peki kim bu göçüp gidenler? Nasıl yaşardı bu "göçmenler" göçüp gitmeden evvel? Şimdi "neredeler"?

1980'lerin sonları ve 1990'larda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki göç hareketi siyasi, toplumsal, ekonomik nedenlerle yapılan zorunlu bir göç olarak ifade edilmektedir. TMMOB'un (1998) bir çalışmasında 1990 öncesinde Diyarbakır'a göç etmiş olanların %62'si göç etme nedenlerini ekonomik nedenler ("işleyecek toprağım yoktu" ve "geçim sıkıntım vardı") olarak belirtmişlerdir (Etiler, 2004). Peki Olağanüstü Hal uygulaması dönemine gelinceye kadar süren, yoğunluğu görece düşük ve görünen nedenleri farklı olan göçü "gönüllü" olarak yapılan bir yer değiştirme hareketi biçiminde tanımlayabilir miyiz? İnsanların amaç ve niyetlerinin, mevcut ekonomi-politik sistemin içinde belirlendiği gerçeğinden hareketle, üretim ilişkilerinin bireyleri göç etmeye zorladığı söylenebilir (Yılmaz, 2008). 1990 öncesinde göç edenler de aynı sınıftaydı, 1990 sonrası göç edenler de. Ancak üretim araçlarından yoksun olan sınıfta olmak tek başına bir "zor" iken, OHAL döneminde göç etmeye zorlananların yaşadıkları ve yaşamaya devam ettikleri olaylar mevcut eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Bu noktada sınıf ve travma kavramlarının ilişkisine değinmek yerinde olacaktır.

"Ruhsal travma", savaş, afet, tecavüz, işkence, sevilen birinin ani kaybı, yaşamı tehdit eden bir hastalık tanısı konması gibi kişinin yaşamsal bütünlüğünü tehdit eden olayları yaşamak, ya da başka bir kişinin yaşamasına tanık olmak ya da öğrenmek ve bu durum karşısında "korku, dehşet, çaresizlik" tepkilerini vermek olarak tanımlanmaktadır (Aker, 2000).

Travmanın bir kere yaşanmasına ya da tekrarlayan özellikte olmasına bağlı olarak "akut travma" ve "kronik/süregen travma" boyutlarından söz edilmektedir. Süregen travma kavramı daha ziyade tutsakların, siyasi mahkumların, toplama kamplarından sağ olarak kurtulananların, aile içi şiddet ve cinsel taciz vakalarının yaşadıkları çerçevesinde gelişmiştir. Ancak süregen travma tanımlanmaya çalışılırken tekrarlayıcı nitelikte olmasının yanı sıra bu tipteki travmanın bir özelliğine daha işaret edilmektedir. Ki bu da "saldırgan/fail" ve "kurban/mağdur/tutsak" arasındaki ilişkidir. Bu ilişki öyle bir ilişkidir ki failin görünen amacı tutsak olanı köleleştirmektir. Ancak failin eylemini meşrulaştırması için basit bir köleden fazlasına ihtiyacı vardır, o da "inanarak" itaat eden bir köledir. Öyle ki sonunda sömürülen olmanın, bireyin kendi iradesinin bir sonucuymuş gibi görünmesini sağlar (Herman, 2007; Türksoy, 2003). Bu ilişkideki oyunculara bir ad versek ve kapitalist, fail; üretim araçlarından yoksun olan sınıf yani emekçi sınıf ise tutsak olsa...Tutsaklık koşullarında failin kurbanını köleleştirmek için uyguladığı tekniklerin dünyanın hemen her yerinde benzer olduğundan söz edilmektedir (Herman, 2007; Türksoy, 2003). Aynı durum kapitalist ve emekçi için de geçerlidir. Yani kapitalizmin hüküm sürdüğü her yerde kapitalistin emekçiyi köleleştirmesini olanaklı kılan teknikler aynıdır (Olgun, 2009). Bu gibi süregen travmalarda faille tutsak arasındaki ilişkide, fail hem tutsağın hayatta kalmasına izin veren hem de ölümle yüzleştirendir. Kontrol onun elindedir, isterse aç, susuz bırakır, isterse mağdurun temel gereksinimlerini karşılar (Türksoy, 2003; Herman, 2007). Ama mağdurun temel gereksinimleri karşıladığı andaki - ki ne kadar karşılayabildiği tartışmalıdır - yaşamsal mücadelesi de oldukça güçlüdür. Süregen travmaya maruz kalan kişilerde, travmaya bağlı gelişen kişilik değişiklikleri, depresyon, kendilik algısının değersizleşmesi, inanç kaybı, umutsuzluk, çaresizlik, öfke, kendine zarar verici davranışlar, intihar düşünceleri ve girişimleri gözlenmektedir (Türksoy, 2003; Kaptanoğlu, 2003; Herman, 2007).

Herman (2007), faillerden söz ederken bir noktayı vurgulamaktadır: Failin görünüşündeki

korkutucu "normallik". "...Fail kolaylıkla tanınabilir, görünür derecede sapık ya da çıldırmış olsaydı durum çok avutucu olurdu. Fakat öyle değildir..." (Herman, 2007). Kapitalizm de aynı korkutucu "normal" görünümüyle karşımızda durmaktadır. Bugün göçmenlere yönelik vakıflar, dernekler, örgütler kurulmakta, destek programları, projeler yürütülmekte, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerde göçmenlerin haklarından söz edilmektedir. İnsanlar neden sığınma talep eder, neden göç eder? Bu düzenlemelerin, projelerin vs. hangileri faile işaret etmektedir? Ya da bu düzenlemelerin, projelerin çoğunluğu failin kendisinden doğmaktadır da o yüzden fail elini kolunu sallayarak dünyanın dört bir yanında hükümünü mü sürmektedir?

Buradan Türkiye'deki zorunlu göçün etkilerine geri dönerken altı çizilmesi gereken bir husus vardır. O da göçün nedeni ister siyasi, yasal etmenler gibi ekonomi dışı algılanan alanlar olsun, isterse doğrudan ekonomik nedenler hedef gösterilsin - zorunlu göçle ilgili yapılan çalışmalarda da göçün temel nedeni olarak güvenlik nedeniyle ve/veya ekonomik nedenler gibi ayrımlara gidilmektedir -, temel olan, tüm bu nedenlerin kapitalist üretim ilişkilerinin içinden köken bulduğudur (Yılmaz, 2008).

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2006) göç ve yerinden olmuş nüfusa ilişkin yapmış olduğu bir çalışmada en çok göç veren iller olarak Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak ve en çok göç alan iller olarak da İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Bursa, Antalya, Malatya, Manisa ve Kocaeli belirtilmiştir. Bu da emek hareketinin daha ziyade sermayenin biriktiği merkezlere doğru gerçekleştiğini göstermektedir. Diyarbakır'da, Hakkari'de ve Kocaeli'nde zorunlu göçün etkilerinin incelendiği çalışmalarda, çalışmaya katılanların önemli bir yüzdesi, güvenlik, geçim sıkıntısı ve köy yakılması sebebiyle göç ettiğini belirtmiştir. Bu insanların büyük bir çoğunluğu göç etmeden önce geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlarken, geçim kaynakları ortadan kaldırılınca (tarımsal üretimin

durması, hayvan barınaklarının yakılması, mera yasağı vs.) bazıları geldikleri yerleşim yerlerinde bildikleri işleri (hayvan yetiştiriciliği, kesimi gibi) yapmaya çalışsa da çoğunluğu, inşaat işçiliği, seyyar satıcılık, hamallık, evlerde çocuk bakımı ve temizlik işleri, çek çek arabasıyla taşımacılık gibi işler yapmış/-makta ve batı ve güney illerine tarım ve inşaat işlerinde çalışmak üzere mevsimlik işçiliğe gitmeye başlamış/gitmektedirler. Bu insanlar ya işsizler ya da kayıtdışı, güvencesiz, niteliksiz, emek-yoğun işlerde çalışmaktadırlar (Aker, 2006; Aker, 2006; Kalkınma Merkezi, 2006). İstihdam sorunlarının yaşandığı, işsizliğin giderek arttığı bu ortamlarda kayıtdışı sektörlerde çalışma yüzdeleri de hızla yükselmektedir. Özellikle kadınlar ve çocuklar kayıt dışında çok daha fazla yer almaktadırlar. Kayıtdışı istihdam, diğer istihdam biçimleriyle kıyaslandığında sağlık üzerindeki bozucu etkisi en güçlü olandır (Olgun, 2009).

Diyarbakır'da yürütülen çalışmada yapılan derinlemesine görüşmelerde bir kişinin aktardıkları piyasa ilişkilerine geçişi gösteren güzel bir örnek teşkil etmektedir: "8-9 yıl önce göç ettik. Köyümüz ağa köyüydü. Biz ağanın toprağını işliyorduk. Ağa köye koruculuğu getirdi. Tarım makinelerini getirdi. Bize ihtiyacı kalmadı. Korucu olmamızı dayattı, kabul etmeyince bizi koruculara kovdurttu." (Kalkınma Merkezi, 2006).

Daha evvel de sözü edildiği gibi kapitalist üretim ilişkileri içinde emekçi sınıfta yer almak, bir emekçi olmak başlı başına süregen travmaya maruz kalmak anlamına gelirken, devlet eliyle yerinden edilen insanların bu örseleyici ortam havuzunda işsiz kalmaları ya da kayıtdışı sektörlerde çalışmaları sınıflararası ve sınıfıçi farklılıkları derinleştirmiştir. Bugüne dek işsizlik ve zihinsel sağlık ilişkisini araştıran araştırmalar işsizliğin, depresyon, anksiyete, intihar, alkol-madde kullanımı, bedensel yakınmalar gibi pek çok ruh sağlığı sorununa yol açtığını belirtmektedir (Kaya ve Binbay, 2006).

Ortalama 10-15 yıl önce göç etmiş olan bu insanlar, 1990'lı yıllar öncesinde "koşullar elverdiğince planlayarak" (Kalkınma Merkezi,

2006) göç eden insanlardan farklı olarak hazırlıksız, tüm aile birlikte, kendilerine yerleşecek bir yer ayarlayamadan göç etmek durumunda kalmışlardır. Failin yani kapitalist üretim ilişkilerinin emekçi için oluşturduğu süregen travma zemininde, "planlı" da olsa ruh sağlığı sorunlarını beraberinde getirecek olan göç sürecinin, hazırlıksız olması bireylerin kendilerini koruma davranışlarını azaltarak ruh sağlığı sorunlarının artmasına neden olabilmektedir.

Bugün bu insanlar ister Doğu'da ister Batı'da isterse Güney'de yerleşmiş olsunar, hareket alanları sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda belirlendiğinden oldukça benzer yaşam koşullarına sahiplerdir. Şehirlerin ulaşımı güç yerlerinde, altyapı hizmetlerinin götürülmesi oldukça güç olan yerlerde, gecekonduarda, genellikle tuvaleti, mutfığı olmayan tek odalı ya da iki odalı evlerde birkaç aile bir arada, ortalama yedi kişi yaşamaktadır. Bu konutlar aynı zamanda olası bir depremde, afet durumunda hasar görme ve yıkılma riskini taşıyan konutlardır. İçme suyu yetersiz ve pis, katı atıklar rastgele atılmakta ve zararsızlaştırılması yapılamamaktadır ya da yetersizdir. Özellikle Doğu'da yapılmış çalışmalar bulaşıcı hastalıkların önemli sağlık sorunlarından birini teşkil ettiğini belirtmektedir (Ipekyüz, 1996; Ertem, Ceylan ve Özcan, 1996; Aker, 2006; Aker 2006; Aker, 2006; Aker, 2006; Etiler, 2005; Etiler, 2004; Kalkınma Merkezi, 2006; Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006). Zorunlu göç dalgasıyla Diyarbakır'a gelmiş bir kişi yerleştikleri yere ilk varışta yaşananları şöyle ifade etmektedir: "Mahalleli de yoksul olduğu için fazla destek olamıyordu. Herkes kendisine ağlıyor, buradaki yakınlarımız bize çok destek sağlayamadılar. Buradakilerin de durumu çok iyi değildi zaten. Bir kısım durumu iyi olan yakınlar ise gelenler çok olduğu için güçleri herkese yardım etmeye yetmedi" (Kalkınma Merkezi, 2006). Bu sözler zorunlu göç dalgasıyla gelenler gibi daha öncesinde gelenlerin de kapitalizmin neden olduğu yoksulluğu paylaştıklarını göstermektedir.

Eğitim durumu ve sağlık hizmetlerine erişime bakıldığında göç öncesinde ve sonrasında pek

değişiklik olmadığı görülmektedir. Göç öncesinde bu insanların çoğunluğunun sosyal güvencesi yoktur, eğitim düzeyi düşüktür, çoğu okuma-yazma dahi bilmemektedir, doğurganlık, bebek ölümleri, bulaşıcı hastalıklar yüksektir, sağlık ocakları ve sağlık çalışanı yetersizdir. Bu durum göç sonrasında da değişmemiş hatta eşitsizlik derinleşerek atmıştır (Ipekyüz, 1996; Ertem, Ceylan ve Özcan, 1996; Aker, 2006; Aker 2006; Aker, 2006; Aker, 2006; Etiler, 2005; Etiler, 2004; Kalkınma Merkezi, 2006; Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006).

"Çocuğum çok hastalanmıştı. Doktora götürdüm. Doktor çocuğum beslenemediğini; düzenli olarak süt, yumurta yedirmemi söyledi. Bunları yapamadığım gibi, yazdığı ilaçları da para bulamadığım için zamanında alamadım. Çocuğumu kaybettim. Köyde yumurtamız da, sütümüz de vardı. İhtiyaç fazlasını da satıyorduk." (Kalkınma Merkezi, 2006).

Bu da göstermektedir ki göç kapitalizmin neden olduğu yoksulluk öğelerinden sadece biridir (Dedeoğlu, 2004). Göçün bireyin ruhsal sağlığı üzerindeki etkisini anlayabilmemiz için öncelikle bunu belirtmek gerekmektedir. Göç, kapitalist sistemdeki eşitsizlikler dahilinde kendiyile birlikte kol kola gezen zorlayıcılardan yalnızca biridir. O nedenle salt göçü durdurduğumuzda sağlık sorunlarının ortadan kalkmayacağını görebiliriz (Olgun, 2009).

Diyarbakır'da göç eden ailelerle yapılan bir çalışmadan elde edilen bulgular buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre, kırsal kesimden Diyarbakır'a göç eden kadınların %80'inin doğumunu ebeler yapmaktadır. Araştırmacılar göç öncesi durumu sorguladıklarında bu değer %85 olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu da demek oluyor ki kadınlar göç öncesinde de sağlık hizmetlerinden yararlanamıyorlardı (Aker, 2006; Etiler, 2004).

Göç öncesinde, sırasında ve sonrasında pek çok travmatik olay yaşayan kişilerde yaygın olarak gözlenen ruhsal sorunlar, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu, somatizasyon, kayıplara bağlı olarak gelişen yas tepkileridir. Bununla birlikte umutsuzluk,

güvensizlik, kaygı hissetme, sinirlilik, dikkat sorunları da en sık gözlenen ruhsal sıkıntılardır (Aker, 2006).

Bu kişilerin sosyal yaşamlarına, aile içi ilişkilere bakıldığında da olumsuz bir tablo dikkati çekmektedir. Kapitalizmin neden olduğu yoksulluk insanlar arası ilişkileri olumsuz yönde etkilemiş, dayanışma ve yardımlaşma azalmış, iletişimi kopartmış ya da zayıflatmıştır. Taziye ziyaretlerinin ve düşünlerin insanların bir araya gelmesinde ve birbirlerine destek olmalarında önemli ritüeller olduğu belirtilirken, bu törenleri gerçekleştirmekte yoksulluk nedeniyle güçlükler yaşanmaktadır (Kalkınma Merkezi, 2006). İşsizlik ebeveynler ile çocukların ilişkisini ve çift ilişkisini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bir çocuğun buna ilişkin sözleri şöyledir: "Babamız işe gidin diyor, iş yok, evde kaçacak duruma geliyoruz. Gündüz evde duramıyoruz, çünkü evde dursak mutlaka kavga çıkacak. Bizim de zorunlu nedenlerden suça karıştığımız olmaktadır." Yine eşler arasında yaşanan şiddet davranışlarına ilişkin, bir erkeğin eşine kötü muamelesi ve şiddet uygulamasına dair sözleri şöyledir: "Aklımıza ilk gelen şiddet ya da konuşmama, diyalogu kısma var. Eve iyi gitmezsek psikolojimizi düşünün." (Kalkınma Merkezi, 2006).

Nispi fazla nüfusun artmasıyla çocuk işçiliği de artmaktadır. Kapitalist piyasa içinde, yerlerinden edilmeleriyle birlikte yoksullukları derinleşen hanelerde çocukların hane gelirine katkıda bulunmak amacıyla - 7-15 yaş arasındaki çocukların -, çöp toplama, minibüs terminalinde buz satma, ayakkabı boyacılığı, el arabası ile yük taşıma, tatlı, mendil satma, sanayide, lokantada, tarlada, fabrikalarda çalışma gibi kayıt dışı istihdam alanlarında çalıştırıldıkları görülmektedir. Eşitsizliklere ve bu eşitsizliklerin bir göstergesi olan çocuk işçiliğinin ruhsal sağlıktaki yansımaları, gelişim gerilikleri, zihinsel becerilerde gerilik, kişilik bozuklukları, travma sonrası stres bozukluğu, travmaya bağlı kişilik değişimleri olabilmektedir (Olgun, 2009).

"Ben 13 yaşındayım. 4. sınıfa kadar okudum. Babam okumama izin vermedi. Şu anda halı

kursunda çalışıyorum. Sabah beş ile akşam altı saatleri arasında çalışıyorum. Ayda 200 TL kazanıyorum. Ramazan ayında sahur vakti halı kursu açık olur. Saat 3-4 gibi çalışmaya gidiyoruz." (Kalkınma Merkezi, 2006).

"Ailemiz çalış diye bizi zorluyor fakat iş yok dolayısıyla evde kavga çıkıyor, huzurumuz bozuluyor. Bu durumda evden kaçmak zorunda kalıyoruz." (Kalkınma Merkezi, 2006).

Kapitalist üretim ilişkilerinin aynası olan çalışma koşulları içindeki sömürülen işçi, sömüren işveren ilişkisiyle birlikte, kötü beslenme (malnütrisyon), güvenilir gıdanın yokluğu, tehlikeli çalışma koşulları, sosyal izolasyon ve sağlık bakım hizmetleri, tazminat ve rehabilitasyonun olmayışı gibi diğer etkenler de ortaya çıkmaktadır. Çocukların hem fiziksel hem ruhsal gelişimlerini sekteye uğratan iş ve yaşam koşullarının uzun vadede, ileri yaşlarda çok ciddi ruhsal ve fiziksel sağlığı bozucu etkileri olmaktadır (Muntaner ve ark., 2010; Olgun, 2009).

Aile içinde ve sokakta yaşanması muhtemel ihmal, fiziksel, cinsel istismar, şiddet gibi çocukluk çağı travmalarına açık hale gelirken, uyuşturucu ticareti, seks işçiliği gibi oldukça travmatik işlerde çalıştırılabilmektedirler. Hırsızlık, kapkaç, tecavüz, uyuşturucu satıcılığı gibi adli olaylara karışan sanık ve mağdur çocukların sayısında da artış söz konusu olabilmektedir.

"Dışarıya çalışmaya giden çok kişi var. Evden kaçanlar var. Sadece yol parası için evdeki parayı çalan veya hırsızlık yapıp gidenler var. Çoğu giden kişi ise gittiklerinde iş bulamadıklarından dolayı perişan olmakta veya çoğu zorunluluktan suç gruplarına katılmaktadırlar. Bunların önemli bir kısmı iş bulamadıkları için hırsızlık, kapkaççılık yapmaya, uyuşturucu ve bağımlılık yaratan maddelerin kullanıcısı olmaya başlıyorlar" (Kalkınma Merkezi, 2006).

Günün büyük bir kısmını çalışarak geçiren okul çağındaki çocuklar, okula da gidememektedir ve sıklıkla yapılan çalışmalarda demografik özelliklerden

eğitim düzeyinin sağlık göstergeleri üzerindeki etkisi vurgulanırken, bu çocuklar eşitsizlikler içinde başlamış olan yaşamlarını ileriki yaşlarda da okuma yazma bilmeme, düşük eğitim, sağlık hizmetlerinden yararlanamama gibi pek çok yoksunluk ve yoksulluk içinde devam edecektir (Olgun, 2009).

"Okula giden arkadaşlarımız okul tatil olsun, tatile gidelim diyorlar, biz ise tatil olsun çalışalım, para kazanalım diyoruz" (Kalkınma Merkezi, 2006).

"15 yaşındayım. Hiç okula gitmedim. Babam göndermedi. Yaz döneminde Diyarbakır'ın çevresindeki pamuk tarlalarında on iki saat çapa yaparak günde 10 TL kazandım. Sonbaharda ise pamuk topluyorum...erkekler pamukta çalışmıyor. Bizim yaşımızdaki erkekler sokakta çalışıyor...yaptığımız işler çok zahmetli, güneşin altında uzun süreli çalışmak bizi çok yoruyor...çapa işi pamuk toplamadan daha zahmetlidir. Kazandığım para ile erkek kardeşim okuyor. Sabah kahvaltı yapmadan tarlaya gidiyoruz. Yanımıza yiyecek alıyoruz. Yiyeceğimiz evden artmış ise bir önceki günün kalan yemeği (bulgur pilavı, türlü, vb.) veya ekmek, domates, salatalık ve bol miktarda su alırız. Güneşin altında çok su tüketiyoruz." (Kalkınma Merkezi, 2006).

Zorunlu göç yaşayan ailelerin ikinci kuşak üyelerinin sağlık durumlarının incelendiği bir çalışmada ikincil enürezis, öğrenme güçlükleri, travmatik stres ve depresyon belirtilerinin yaygın olarak gözlenen ruhsal sorunlar olarak belirtilmiştir (Aker, 2006).

Sermayedar Buyurur, Emek Göçer

Bugün niteliksel dönüşüm yaşadığı söylenen emek göçü, niceliksel olarak azalma yönünde bir eğri çizmemektedir. Emeğin küresel kapitalist ekonomide kendine yer arayışıyla birlikte, "nitelikli" ve/veya "niteliksiz" emeğin göçü ulusal ya da uluslararası piyasada sermaye birikim alanlarına doğru gerçekleşmektedir. Yine bu birikimin gereği olarak ülkelerin sözde göçü durdurmak için yaptıkları yasal düzenlemeler kayıtdışı istihdam, güvencesiz çalışma için iyi bir zemin hazırlamaktadır (Yılmaz, 2008).

Buna göre, göçmenler kendi ülkeleri içinde ya da yurtdışında göç ettikleri yerlerde güvencesiz ortamlarda, düşük ücretlerle, sömürünün ağırlaştığı çalışma koşullarında, sağlık güvencesinden, sendikal bir bağdan yoksun olarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Kadınların ve çocuklar daha sıklıkla kayıtdışı alanlarda istihdam edilmektedir. Özellikle sermaye ve emeğin uluslararası alandaki iş bölümünden yansıyan kadın emeğinin çoğunlukla ev hizmetleri, çocuk, yaşlı bakımı ve seks işçiliği çalışma alanlarında kümelenildiği göze çarpmaktadır. Ev hizmetlerinde çalışan kadınların barındıkları ve çalıştıkları yer aynı yer olunca uzun çalışma saatleri, aşırı iş yükü, tatil izinlerinin az ya da oldukça sınırlı olmasını da beraberinde getirmektedir. Kayıtdışı sektörde çalışanların, yasadışı çalışanları yaşadıkları önemli sorunlardan biri de sağlık hizmetlerinden yararlanamamalarıdır. Herhangi bir sağlık sorunu yaşadıklarında sağlık güvenceleri de olmadığından hizmete erişimleri mümkün olamamakta, kısmen de işverenleri tarafından karşılanmaktadır. Elbette kayıtdışı çalıştıklarından işverenin her türlü tehdit ve sömürüsüne de açık hale gelmektedirler. Sözleşmeleri yoktur ya da sendika üyesi değildirler. Zaten tüm bağlarından koparak geldikleri yerlerde ruhsal sağlık açısından da koruyucu nitelikteki sosyal destek ağlarından, işçi birliğinden yoksundurlar. Çalışma koşullarının ağırlığı ve karşılaştıkları iş yükümlülükleri sonucunda birçok kadın işçinin de hayatlarını yitirdiği belirtilmiştir (Etiler ve Lordoğlu, 2010; Gençler, 2009; Yılmaz, 2008). Göçmen kadın emekçilerle yapılan bir çalışma, geldikleri ülkede kaçak olarak bulunan kadın emekçilerin sürekli korku yaşamaları dolayısıyla kaygı düzeylerinin oldukça yüksek olduğu ve sıklıkla psikosomatik şikayetlerden yakındıkları gözlenmiştir (Etiler ve Lordoğlu, 2010).

SONUÇ

Sonuç olarak, hakim ve yaygın literatürde göç olgusuyla ilgili varolan kavramsal karmaşıklıklar, aynı egemen dilden yola çıkarak, bu olgunun incelendiği çalışmalarda da barınan yine kavramsal ve yöntemsel sorunlar karşımıza çıkmakla birlikte, yazıda da vurgulandığı gibi "göçmen", kapitalist üretim ilişkilerinin belirlediği toplumsal yapı içinde sermaye

ihtiyaçları doğrultusunda göç etmeye zorlanan emekçiyi ifade etmektedir.

Herman'ın (2007) dediği gibi bazı "tutsak evleri"nin demir parmaklıkları, dikenli telleri yoktur ya da görünmezdir. Kapitalizm de emekçinin "tutsak evi"dir. Sistemli, tekrarlayıcı nitelikteki psikolojik kontrol yöntemleri korku ve çaresizlik duygusunu ayakta tutarken, hem ölüm duygusunu hem de hayatta kalma umudunu yaşatır. Fail yani burada kapitalizm, emekçiyi bedensel ve ruhsal ihtiyaçlar açısından bir bütün olarak kendine bağımlı hale getirmeye çalışırken sevdikleriyle, dünyayla olan iletişimini koparmaya, aidiyet duygusunu yok etmeye çalışır. Çünkü bu bağlar onun varlığını dilediği gibi sürdürmesi için bir tehdit oluşturmaktadır. Son olarak bu bağlara, savunduğu değerlere ihanete zorlandığı an da kişi için yıkıcı olmaktadır (Herman, 2007). Tutsaklık koşullarından kurtulanlar için "survivor" yani "sağ kalan/hayatta kalan" diye söz edilmektedir. Demek ki kapitalizm hüküm sürdükçe emekçi "hayatta kalan" bile olamayacaktır. Bunu engellemenin yegane yolu kapitalizme işaret etmek ve örgütlü bir direnişten geçer.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (2002). Bitmeyen göç: konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Aker, T. (2000). Temel sağlık hizmetlerinde psikososyal travmaya yaklaşım. PAREM ve DABATEM Yayınları: İstanbul.

Aker, T. (2006). Ruhsal süreçler açısından zorunlu göç ve yerinden edilme. TESEV Yayınları: İstanbul.

Aker, T. (2006). Türkiye'de yerinden edilme, ruh sağlığı ve halk sağlığı: yapılan çalışmalar, beklentiler ve engeller. TESEV Yayınları: İstanbul.

Aker, T. (2006). Hakkari ili alan araştırması değerlendirilmesi: yerinden edilmenin nedenleri, ruhsal ve toplumsal sonuçları ve geri dönüş süreci. TESEV Yayınları: İstanbul.

Aker, T. (2006). Zorunlu göç yaşayan ailelerin ikinci kuşak üyelerinin sağlık durumu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.

Aragona, M., Catino, E., Pucci, D., Carrer, S., Colosimo, F., Lafuente, M., Mazzetti, M., Maisano, B. ve Geraci, S. (2010). The relationship between somatization and posttraumatic symptoms among immigrants receiving primary care services. *Journal of Traumatic Stress*, 23 (5): 615-622.

Belek, İ. ve Nalçacı, E. (1992). Endüstri psikolojisi bağlamında ruh sağlığı ve "yeni" endüstriyel ilişki biçimleri. *Toplum ve Hekim*, 51: 19-22.

Etiler, N. (2004). Türkiye'de göç. Yayınlanmamış Sunum, Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Sunumları, Kocaeli.

Etiler, N. (2005). Türkiye'de zorunlu göç ve halk sağlığına etkileri. Uluslararası Ruhsal Travma Toplantıları IV. İstanbul.

Etiler, N. ve Lordoğlu, K. (2010). Göçmenlerin sağlık sorunları: Ev hizmetlerinde bir alan araştırması. 2. Ulusal Sosyal Haklar Konferansı. Denizli.

Dedeoğlu, N. (2004). Sağlık ve yoksulluk. *Toplum ve Hekim*, 19 (1): 51-53.

Ertem, M. Ceylan A. ve Özcan, M. (1996). Güneydoğu Anadolu'nun sorunları: halk sağlığı gezici seminer raporu. *Toplum ve Hekim*, 11 (74): 47-55.

Gençler, A. (2009). Uluslararası göçün feminleşmesinin ardılı türevsel işler, ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadın işçiler. Sosyal Araştırmalar Vakfı, Almanak 2009 Analizleri: İstanbul.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2006). Türkiye göç ve yerinden olmuş nüfus araştırması. Ankara.

Hamzaoğlu, O. (2004). Yoksulların sağlığı ne durumda, etken ne, sorun nasıl çözülür? *Toplum ve Hekim*, 19 (1): 54-57.

Hassoy, H. ve Gürsoy, Ş. T. (2008). Sağlık emek göçünün hareket alanları: Avrupa. *Toplum ve Hekim*, 23 (3): 194-204.

Herman, J. (2007). Travma ve iyileşme: şiddetin sonuçları, ev içi istismardan siyasi teröre. (Çev. Tosun, T.). *Literatür Yayınları: İstanbul.*

İpekyüz, N. (1996). Güneydoğu'da iç göç tartışmaları ve sağlık boyutu. *Toplum ve Hekim*, 11(74): 56-60.

Kalkınma Merkezi. (2006). Zorunlu göç ve etkileri: Diyarbakır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı: Ankara.

Kaptanoğlu, C. (2003). Travma sonrası stres bozukluğunda tanı ve klinik özellikler. *SUS Yayınları: İstanbul.*

Kaya, B. ve Binbay, T. (2006). Akıl sağlığı penceresinden işsizlik. *Toplum ve Hekim*, 21 (2): 122-128.

Lien, L., Thapa, S. B., Rove, J. A., Kumar, B. ve Hauff, E. (2010). Premigration traumatic events and psychological distress among five immigrant groups. *International Journal of Mental Health*, 39 (3): 3-19.

Mares, S. ve Jureidini, J. (2004). Psychiatric assessment of children and families in immigration detention - clinical, administrative and ethical issues. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 28 (6): 520-526.

Muntaner, C., Solar, O., Vanroelen, C., Martinez, J. M., Vergara, M., Santana, V., Castedo, A., Kim, I., Benach, J. & EMCONET Network. (2010). Unemployment, informal work, precarious employment, child labor, slavery, and health inequalities: pathways and mechanisms. *International Journal of Health Services*, 40 (2): 281-295.

Nalçacı, E. ve Hamzaoğlu, O. (2003). Üretim ilişkileri ve sağlık. *Toplum ve Hekim*, 18 (3): 164-168.

Olgun, N. N. (2009). Eşitsizlikler altında toplum ruh sağlığı. *Sosyal Araştırmalar Vakfı, Almanak 2009 Analizleri: İstanbul.*

Özbudun, S. ve Başokçu, E. K. (2004). "Bizim köyde yoksulluk yok ki!" ya da yoksunluktan yoksulluğa Türkiye kırsalı üzerine notlar. *Toplum ve Hekim*, 19(1): 39-47.

Özkan, Ö. ve Hamzaoğlu, O. (2008). Uluslararası sağlık emek göçü: ne, nasıl, neden? *Toplum ve Hekim*, 23 (3): 179-183.

Procter, N. G. (2004). "They first killed his heart (then) he took his own life". Part 1: a review of the context and literature on mental health issues for refugees and asylum seekers. *International Journal of Nursing Practice*. 11: 286-291.

Robertson, C. L., Halcon, L., Savik, K., Johnson, D., Spring, M., Butcher, J., Westermeyer, J. ve Jaranson, J. (2006). Somali and Oromo refugee women: trauma and associated factors. *Journal of Advanced Nursing* 56 (6): 577-587.

Spinhoven, P., Bean T. ve Eurelings-Bontekoe, L. (2006). Inconsistencies in the self-report of traumatic experiences by unaccompanied refugee minors. *Journal of Traumatic Stress*, 19 (5): 663-673.

Türksoy, N. (2003). Psikolojik travma ve tanım sorunları. *SUS Yayınları: İstanbul.*

Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2008). İnsan ticareti mağdurlarına doğrudan yardım.

Yılmaz, G. (2008). Düş, umut, acı ve travmanın sentezi: sermaye birikiminde göçmen emeği. *Toplum ve Hekim*, 23 (3): 172-178.

<http://www.unhcr.org.tr/MEP/index.aspx?pageKey=MulteciKimdir#02>